

»MAGYAROK A NAGYVILÁGBAN«

*Nékám Sándor (1905–1982),
a jogi személy, az afrikai szokásjog, a komparatiztika kutatója*

VARGA Csaba
professor emeritus (PPKE JÁK)
kutató professor emeritus (MTA TK JTI)

Véletlen bűvárkodással, egy esszéisztikus intellektuális visszatekintésben¹ bukkan-
tam nemrégiben egy számomra ismerősként csengő, emlékezetből persze pontosan
mégsem azonosítható névre, melynek hordozójáról az rémlett csupán, hogy jogász
lehetett, s valamiféle szakirodalmi munkásság állhatott mögötte. Rövid utánanézés-
sel azonban rögvest kiderült, hogy egy nagy múltú családból kinöve, és változatos,
de sem a jogtudomány, sem közpolitikánk, vagyis a magyarság sorsa szempontjából
éppen nem érdektelen hazai életút kényszerű megszakítását követte az ő esetében
egy amerikai egyetemi karrier, ráadásul éppen az elméleti jogtudomány önmagában
is infradiszciplinaritást megvalósító két területén, amiről mintha eddig sem civiljogi
teoretizálásunkban, sem jogelméletünkben vagy jogantropológiánkban nem szerez-
tünk volna tudomást.

Mindenesetre az életútból már első rátekintésre megerősítődni látszott számomra
egy már korábban – például Bibó István korai szakmai életútjából² – levont követ-
keztetés: röviden szólva az, hogy áldott lehetett az a kor. Legalábbis mintha az ak-
kori kultúrpolitika jóvoltából ösztöndíjjal külföldre bocsátott ifjagnál máshogyan
mért volna az idő: egyfelől a világtársadalmak az akkori nehézségek ellenére lehetővé
tételéből rendszerszerűen roppant értékes, nagyformátumú tudományművelők szü-
lettek; másfelől mintha minden lehetőség, életbeli ajándék a mainál fajsúlyosabb
és közvetlenebb eredményekre indított volna, hiszen egy néhány hónapos bécsi
tanulmányút is – ezt láthattuk például Bibó esetében – mérőföldkőszerű momentum-
má válhatott a szakmai tájékozódásban, s ugyanakkor egy vagy több műben kifeje-
zetten meg is teremthette a maga gyümölcsét.

A jelen beszámoló hőse esetében a Magyarországról történő tanulmányi kiszaka-
dás s az új környezet pezsgésének voltaképpen monumentuma egy olyan mű szüle-

¹ KOSÁRY Domokos: A búcsúzások éve. *Irodalomtörténet*, XXVIII (1997) 3. 344–352. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00278/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1997_03_344-352.pdf

² Vö. VARGA Csaba: Bevezetés. In: VARGA Csaba (szerk.): Hans KELSEN: *Tiszta Jogtan*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bibó István Szakkollégium, 1988. IX–XVI. <http://www.scribd.com/doc/192746442/kelsen-tiszta-jogtan-1988>

tését segítette elő, mely fémjelezni fogja a második világháború után jogtudori voltát majd újra bizonyító, immár középkorú férfiú háttértudását és törekvését, azonban e monumentum még bőven a második világháború előtt jött létre, kinti tanulmányai színhelyén, és ott is látott könyvként napvilágot. A jogi személy mibenlétéről, természetéről folytatott évszázados jogtudományi vita alapközszerű dokumentuma ez, mely teoretikus keménységének, szikár sarkosságának köszönhetően ma is a magyarázat egyik lehetséges irányának markáns képviselője. Majdani kinti új sajátos kutatási terepe pedig a szokásjog lesz, annak is törzsi, Afrikában honos változata. Akkor tanulmányozta ezt, amikor még sejthető – gondolatilag valamelyest hitelesen megidézhető és rekonstruálható – volt, hogy miképpen is nézhetett ki és működhetett az afrikai szokás még a nyugati jogszemlélettel való találkozás s ezáltal eredeti közegeinek és formájának a megrontása előtt, egy olyan átmeneti időben, amikor mindazonáltal még valóban eredendő szokásjogiságának megfelelően funkcionálhatott.

A jelen figyelemfelhívó beszámoló aktualitását az adja, hogy szemben a diplomáciai kapcsolatok történetével, amelynek hazai irodalmában kellő súlyával szerepel az a néhány, egyébként kulcsfontosságú év, amely hősünk diplomáciai szolgálatában telt, jogtudós mivoltának hazai irodalmunkban mind ez ideig gyakorlatilag még említése sem található.

Nékám Sándor ő, aki a fővárosban 1905. október 10-én született s az amerikai Delaware állam Austin városában 1982. június 1-jén hunyt el.³ Őseiről megjegyzendő, hogy nagyapja Nékám Sándor (1827–1885) matematikus, orvosi szakíró, budapesti bölcsészkar dékán volt,⁴ apja Nékám Lajos (1868–1957) orvos, bőrgyógyász, budapesti egyetemi rektor, felsőházi tag,⁵ öccse pedig Nékám Lajos (1909–1967) ismert orvos, bőrgyógyász.⁶

Élénk szellemű belvárosi polgárgyermek. Középiskolásan már költészettel próbálkozik; meg is jelenik tőle egy hosszabb filozofikus poéma.⁷ A Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karának hallgatója, ahol dr. iur. diplomát szerez, *Sub auspiciis Gubernatoris promotio* kitüntetéses formában (1928).⁸ Időközben a párizsi

³ <http://death-records.mooseroots.com/1/91716416/Alexander-Nekam>

⁴ [http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Sándor_\(matematikus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Sándor_(matematikus)) Felesége az építető utóbb tulajdonostársá lett lányának, Dlačuy Augusztának húga lévén, előbbi és Nékám Sándor együtt építették át Pollack Ágoston tervei alapján mai formájára az ún. Dlačuy–Diescher bérházat a budapesti-belvárosi Kossuth Lajos utca és Városház utca nyugati sarkán. Fia is ebben lakott, utóbbi gyermekeként így itt nőhetett fel a jogásszá lett Nékám Sándor is. <http://urbface.com/budapest/a-dlacy-diescher-berhaz>

⁵ [http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Lajos_\(orvos,_1868–1957\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Lajos_(orvos,_1868–1957))

⁶ [http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Lajos_\(orvos,_1909–1967\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Lajos_(orvos,_1909–1967))

⁷ NÉKÁM Sándor: Dantéhez. *Katolikus Szemle*, 35 (1921) 10. 611–613.

⁸ *A Budapesti Hírlap* 48 (1928. február 1.) 26. és (1928. február 5.) 29. száma, a *Pesti Hírlap* 50 (1928. február 1.) 26. és (1928. február 5.) 29. száma, valamint a *Pesti Napló* 79 (1928. február 5.) 29. száma tudósít erről. Ceremóniája tekintetében lásd egy pécsi hasonkorú esemény leírását: POLYAK Petra: Kitüntetéses doktor avatások az Erzsébet Tudományegyetemen (1929–1950): Lajos Iván joghallgató avatása 1929-ben. 2014. <http://leveltar.pte.hu/content/kitunteteses-doktoravatasok3>

A Pázmány Péter Tudományegyetemen ilyen kitüntetéses doktorrá avatásban résztült vele együtt államtudományi társa is, aki sokunknak (egyebek közt az intézeti társ Harmathy Attilának és Lamm Vandának) volt az 1970-es években a budai várbeli nyugati sétányból nyíló művészonában szak-

École des Sciences politiques kebelében végbizonyítványt szerez (1927), ezután a *London School of Economics* hallgatója (1927–1929). Jogászi hivatását kir. közjegyzőjelöltként kezdi (1929), sőt máris publikál ebben a minőségében.⁹ Kiválóságára figyelemmel Rockefeller-alapítványi ösztöndíjban részesül, s ennek segítségével a *Harvard Law School* hallgatója lesz (1929–1931), tanulmányai végeztével 1931 tavaszán *S.J.D.*-diplomát szerezve. Disszertációja a jogi entitás személyiségi felfogását boncolgatja. Hét év múltán, némi átdolgozással, ezt posztgraduális alma matere, Harvard egyeteme jelenteti meg önálló monográfiaként; majd mai elektronikus lehetőségekkel élve ez még egyszer megjelenik utánnyomásban negyven év múltán, illetőleg a közelmúltban hozzáférhetővé teszik eredeti tézis-formájában is.¹⁰

Visszatérve honába törvényszéki joggyakornok lesz, majd Budapesten bírósági titkár (1931–1934). Mihelyt leteszi ügyvédi vizsgáját, szolgálattételre hívják be az Igazságügyminisztériumba, ahol annak nemzetközi jogi osztályán munkálkodik (1935–1939). Ekkoriban ismét jogtudományi tanulmányokat ír: az amerikai büntető igazságszolgáltatásról, illetőleg nemzetközi jogsegélyről publikál.¹¹ Az Igazságügyminisztériumból a Miniszterelnökségre hívják át, miniszteri titkári beosztásban (1939–1941). Onnan a külügyminisztérium állományába kerül (1941–1947), miniszteri osztálytanácsos (1944) – és van olyan visszaemlékezés, amely szerint a Szent-Iványi Domokos által vezetett IV. ügyosztály munkatársa,¹² illetőleg a nemzetközi közjogi és szerződési osztály helyettes vezetője.¹³ A háborús években – egyidejűleg külügyi szolgálataival, melynek nyilván a német birodalommal való

nyelvi angol magántanára, Csánk Béla (1900–1984), a német-angol-francia-olasz-orosz nyelvzseni, az ún. fordulat éve után a legfontosabb szovjet művek kényszerfordítója. Műveinek gazdagságából lásd *Adalékok az angol törvénykezési joghoz*. Budapest, [Sylvester Nyomda], 1937. 129.; *Ipari béke Angliában*. Budapest, [szerző kiadása], 1938. 159.; *Az olasz semmitörvényű büntető joggyakorlata*. Budapest, Attila Nyomda, 1940. 42.; *Olasz–magyar szólásgyűjtemény*. Budapest, Franklin Nyomda, 1940. 175.; *Orosz–magyar hasonlósági szótár*. Beregszász, Haladás, [1940]. 168.; *Az angol sajtójog vázlatja*. Budapest, [Franklin Nyomda], 1941. 134.; *Jogászi hivatások a Harmadik Birodalomban*. Budapest: [Held Nyomda], 1941. 114.; *A bírói függetlenség hazánkban és külföldön*. Budapest, Urbányi Nyomda, 1942. 242.; *A jog tükröződése a köznyelvben*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1943. 40.

⁹ NÉKÁM Sándor: A Notary Public az angol jogban. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 28 (1929) 5. 223. és köv.

¹⁰ Alexander NÉKÁM: *The Personality Conception of the Legal Entity*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 1938. 131. [Harvard Studies in the Conflict of Laws III.]; reprint: Buffalo (N.Y.), Hein, 1978.; a gépiratos tézis mikrolemezes kiadása pedig [Buffalo, N.Y.], William S. Hein, [1995]. 66. [Hein's Legal Theses and Dissertations 002-001801].

¹¹ NÉKÁM Sándor: *Az Északamerikai Egyesült Államok büntető igazságszolgáltatásának fogyatékoságai*. [Angyal-szeminárium, 32] Budapest, Attila Nyomda, 1936. 62.; illetőleg A. NÉKÁM: *L'entr' aide judiciaire internationale aux États-Unis*. Paris, Éditions Internat, 1936. 65. [különlenyomat: *Nouvelle Revue de Droit International Privé*.]

¹² KOSÁRY i. m. 352.

¹³ Szűcs László: *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. A. kötet (1946. február 5. – 1946. július 19.) Budapest: Magyar Országos Levéltár, 2003. 37. A Magyar Országos Levéltár adatai szerint viszont – mnl.gov.hu/letoltes.php?id_id=339 – nem léteztek ilyen nevű részlegek; ti. a közzétett sematizmus szerint a 4. osztály a fordító-, a 6. pedig a nemzetközi közjogi osztály volt.

igen érzékeny és megalázó érintkezés a döntő terepe¹⁴ – tanít nemzetközi jogot a budapesti Külügyi Intézetben (1942–1945).^{15; 16}

Immár a háború utáni viszonylagos konszolidáció elejétől fogva, változatlanul miniszteri tanácsosi rangban, különleges diplomáciai megbízatással 1945-ben Romániába küldik. 1946 márciusától Bukarestben a Magyar Politikai Misszió vezetője,¹⁷ vagyis nagykövetnek megfelelő rangban szolgál.¹⁸ Napjainkban annak van

¹⁴ A holokauszt monográfiája a kormányzóiroda és a belügyminisztérium által kiadott mentesítések gyakori sikertelensége okán írja, hogy „Theodor Horst Grell, a budapesti német követség zsidóügyekben illetékes referense megpróbálta »megmagyarázni« Németország dilemmáját a magyar külügyminisztérium képviselőjével, Nékám Sándorral folytatott július 21-i beszélgetésén. Grell rámutatott, hogy a németeknek korábban átadott zsidók visszahozatala lehetetlen, és megsértené »a zsidók németországi munkára való küldéséről« kötött német–magyar egyezményt. Grell emlékeztette rá Nékámot, hogy az egyezmény szerint a magyarok döntik el, hogy mely zsidó csoportokat adják át a németeknek, de miután átadták őket, semmiféle joggal nem rendelkeznek fölöttük többet. Ráadásul ezeket a zsidókat – érvelt – már odaállították a német gazdasági élet különböző területeire, ahonnan nem mozdíthatók el, s ha elmozdíthatók lennének is, a szállításuk leküzdhetetlen technikai problémákba ütközne.” <http://mek-oszk.uz.ua/11500/11506/html/4.brahamkotet2.htm>, XXV. fejezet. A gettóból angol–amerikai papírokkal rendelkezőkként kiválogatott és a Süketnémák Intézetébe átszállított számos zsidó menekítettnek egy amerikai bombázás okozta tömeges halála kapcsán pedig ez a megjegyzés olvasható: „A magyar külügyminisztérium kezdeményezésére egy vizsgálóbizottság memorandumot készített a július 2-i támadás részleteiről és következményeiről. A július 4-i keltezésű memorandumot a következők írták alá: Carl Lutz és Hans Steiner a svájci követségtől; Friedrich Born, a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja; Per Anger, a svéd követség titkára; Kemal Sayit török követségi tanácsos; Perlaky Gyula a magyar belügyminisztérium, valamint Nékám Sándor és báró Rubidó-Zichy Iván a magyar külügyminisztérium képviselőiben.” <http://mek-oszk.uz.ua/11500/11506/html/4.brahamkotet2.htm>, XXVII. fejezet, 42. jegyzet.

¹⁵ Magán mivoltát illető emlékezés, miszerint személyautója felbukkan a Raoul Wallenberg missziójának rendelkezésére bocsátott gépkocsik egyikeként. Merthogy, úgymond, „Volt egy dr. Nékám Sándor külügyminisztériumi főtanácsos DT rendszámú Tatra Zeppelin (melyet Kállay Kázmér vezetett)”. Általános megjegyzésként azonban ehhez még idézői hozzáfűzik: bármiféle „rendelkezésre bocsátás” leggyakoribb oka ekkoriban meglehetősen gyakorlatias megfontolásról tanuskodott. Ti. ez mentesítést jelenthetett a háborúban minden magántulajdonú gépi erőre kötelezően kimondott „katonai behívástól”, ami valószínűleg előbb-utóbb maga a jármű megsemmisülését eredményezte. SZITA Szabolcs: Langfelder Miklós, Raoul Wallenberg budapesti segítője. *Múltunk*, 2008/1. 161. (Ld. még: <http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/szitasz2.pdf>)

¹⁶ Egy gyászjelentésből – <http://wc.rootsweb.ancestry.com/cgi-bin/igm.cgi?op=GET&db=szepesi&id=I36856> – lehet arra következtetni, hogy 1945 decemberében feltehetően nem volt még házas; amerikai állampolgárság-szerzése dokumentumából – <http://www.fold3.com/document/17067321/> – pedig arra, hogy 1955-ben vagy amerikai felesége lehetett, aki természetszerűleg nem igényelt vele együtt állampolgárságot, avagy esetleg még ekkor sem nősült meg.

¹⁷ A „bukaresti magyar politikai képviselő” Nékám Sándor miniszteri tanácsost a kor a „bukaresti magyar misszió vezetőjének” mondja, akit július második szerdáján fogad Petru Groza román miniszterelnök. Magyar Távirati Iroda „könyomatos” *Hírek* (1946. március 18.), 28. ill. (1946. július 11.), 30. Lásd még TÓFALVI Zoltán: Fodor Pál és az erdélyi kérdés. *Korunk*, 2003/6. <http://www.korunk.org/?q=node/7242>

¹⁸ Egyebek közt LIPCSEY Ildikó: *A CASBI (A magyar vagyonok államosítása Romániában 1945 után). / Az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztár tevékenysége Romániában (1945–1961)*. <http://www.corvinuslibrary.com/roman/casbi.pdf>, továbbá CSORBA László: http://real-d.mtak.hu/538/4/dc_252_11_doktori_mu.pdf.

különösen terebélyes irodalma, ahogyan Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspökkel nem egyszerűen mint egyháza ottani főpásztorával, hanem mint az erdélyi és partiumi magyarság talán legtekintélyesebb képviselőjével tart fenn kapcsolatot, beleértve természetesen a magyar kormánytól és egyéb szervezetektől érkező egyéb (financiális) támogatás közvetítésében való közreműködést is. Mindezek sorában csak egy lépés – ám annál jelentősebb –, hogy Márton Árontól ő veszi át az erdélyi magyarság memorandumát 1946. május 2-án és továbbítja egyfelől az erdélyi–partiumi érdekképviseletre felhívott gróf Teleki Géza volt miniszternek, másfelől a címzett magyar kormánynak. Elkötelezett fáradozása nem jár sikerrel, bár személyesen tárgyal Rákosi Mátyással és – egykori harvardi tanulmányainak köszönhetően bizalmas közelségben s csaknem meghitt megértettségben – Magyarországon szolgáló több amerikai budapesti delegátussal egyaránt. Rokonszenvedőkről csak ez utóbbiak biztosítják. Egyidejűleg azonban be is számolnak az angolok és a franciák ekkorra eltökélt román-pártiságáról, és Sztálin elköteleződéséről arra, hogy megbüntesse Magyarországot.¹⁹ 1946 végén hívják vissza, amiben a romániai magyar kommunisták nemzetellenes áskálódásai is szerepet játszanak.²⁰ Ugyanakkor egyelőre még a magyar külügyi szolgálat jogi szakértője marad (1946–1947).²¹ Utolsó nagy ismert küldetésében egy háromtagú delegációval 1947 májusában utazik tárgyalásokra,²² Moszkvába.²³

¹⁹ Egyebek közt VIRT László: *Nyitott szívvel: Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, Teleki László Alapítvány – XX. Század Intézet, 2002. 141. és 150–151. Ld. még: http://www.telekialapitvany.hu/joomla/images/docs/kiadvanyok/nyitott_szivvel.pdf; OLTÍ Ágoston: A kisebbségi magyarok ügye a magyarországi béke-előkészítésben. 203. http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/IV_fej_03_Olti.pdf; *Az erdélyi magyarok politikai helyzete 1918 után*. <http://www.oocities.org/hfkhsunor/hunor/erdmagyarok18utan.htm>

²⁰ VINCZE Gábor: »Senki se áltassa magát azzal, hogy a román demokrácia máris ideális állapotokat teremtett az erdélyi magyarság számára«: Az erdélyi magyarság 1947-ben. *Belvedere Meridionale: Történelem és társadalomtudomány* [Szeged], XIX (2007) 3. 10. (20. jegyzet) Ld. még: http://www.belvedere-meridionale.hu/lapszamok/archive/2007_3.pdf. Megjegyzí egy forrás – VIRT i. m. 153. –, hogy „Ezekben az időkben egy Tamás Gáspár nevű kommunista újságíró vette célba a »reakciós magatartású« Nékám Sándort, a leváltott bukaresti magyar követet, aki mindig pontosan közvetítette a rábizott üzeneteket a legmagasabb fórumokhoz is.”

²¹ Vö. még ezen időszakhoz BALOGH Sándor: Erdély és a második világháború utáni békerendezés (1945–1946). *Századok*, 123 (1995) 3. 533–571. (mely – 549. – tárgyalja Groza 1946. március 16-án tett bejelentése kapcsán a határ légiesítésének szándékát is), valamint LIPCESEY Ildikó: Adalékok a magyar-román külkapcsolatok történetéhez (1945–1955). *Külpolitika*, 5 (1999) 3–4. 228–237., különösen 230–231.

²² Egykori beszélgetésből marad fenn Nékám Sándornak az az emléke, hogy akkoriban, amikor a magyar külügyi küldöttség tagjaként nehéz tárgyalásokat folytatott Moszkvában, a magas rangú szovjet tárgyalópartnerek két-három óránként megszákították a munkát: kötelezően mindannyiuknak ki kellett vonulniuk a kertbe úgymond félórás fraternalizálásra, hogy felszolgált ételek és italok társaságában mintegy köznapi embertársakként kellemesen elcsevegjenek egymással bármiről – benyomásokról, utazásokról, családról –, hogy felfrissülten folytathassák majd egymás gyúrását. TIM RAZZALL: *Chance Encounters: Tales from a Varied Life*. London, Biteback Publishing, 2014.

²³ A miniszterelnökségi államtitkár 1947. május 16-i 176/3. sz. előterjesztése: „Dr. Vásárhelyi István, dr. Nékám Sándor és dr. Uzoni Ödön jelölése a Moszkvába utazó delegáció tagjaul”. G. VASS István: *Mi-*

A kommunista hatalomátvétellel megérlelődik benne a távozás gondolata. Viszsaemlékezés szerint barátként még Kosáry Domokossal is tanácskozik, hogy egyáltalán merre érdemes indulnia a világban.²⁴ Végül 1949 augusztusában érkezik az Amerikai Egyesült Államokba; ott telepedik le majd véglegesen, 1955-ben szerezve meg az amerikai állampolgárságot.²⁵

További – emigráns – léte első idejében régi alma matere, a *Harvard Law School* kebelében *lecturer in law* (1949–1950), majd ismét posztgraduális hallgatóvá válik: ez alkalommal a *Yale Law School* vendégszeretetéét élvezve (1950–1952), ahol 1952-ben nemcsak *L.L.B.* diplomát szerez, de be is választják az ottani *Order of the Coif* elitjébe.²⁶ Ezt követően a *Boston College of Law* körében kezd újra tanítani, immár *associate professor* minőségében (1952–1957).²⁷ Időközben még átmenetileg visszavisszatér a *Yale Law School* műhelyébe, ahol *senior fellow*, majd *visiting lecturer* minőségében kurzust hirdet jogszabály-ütközésből, szemináriumot pedig összehasonlító jogból (1955–1956). Végre valahára egy kinevezett *professor of law* rangját is elnyeri Chicago városában, a *Northwestern University Law School* közösségében, ahol egészen visszavonulásáig (1957–1974) működik.

Ebben a másfél évtizedben mindenekelőtt a jogszabály-ütközésből kiinduló tudományos megközelítés létrejöttének s alakulásának problematikáját kutatja.²⁸ Erről szóló írása lényegileg nem más, mint humanisztikus hitvallás a *jogösszehasonlítás* fontossága mellett egy szétszakított – hiszen hidegháborút folytató – világban. Mert ha – Pascal gondolatát idézve – nem más a szokás, mint egy az elsőt leromboló második természet, akkor világunk sokfélesége egyszerűen természetes tény,²⁹ márpedig – folytatja a fejlődéstan klasszikus liberális viktoriánus gondolkodóját, Spencert idézve – aki e sokféleséget nem tapasztalja meg, az a magáén kívül mit sem ért.³⁰ Így, hirdeti, csakis a nagyvilágban való igazi tájékozódással képes az emberiség választani a világmegértés vagy világmegújítás sorsdöntő alternatívái között.³¹

nisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei (1944. december 23. – 1947. május 31.). Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2003. 306.

²⁴ KOSÁRY i. m. 352.

²⁵ <http://www.fold3.com/document/17067321/>

²⁶ Ld. <http://www.orderofthecoif.org/COIF-honorary.htm> és http://en.wikipedia.org/wiki/Order_of_the_Coif

²⁷ Az ő tollából származik még Alexander NEKAM: Chapter 10: Security, Mortgages, and Other Creditor's Rights. *Annual Survey of Massachusetts Law*, 1 (1953–1954). 82–88. és Alexander NEKAM: Chapter 10: Conflict of Laws. *Annual Survey of Massachusetts Law*, 2 (1954–1955). 95–102.

²⁸ E körbe eső írása: Alexander NEKAM: The Study of Foreign Law in an Interdependent World. *Northwestern University Law Review*, 57 (1962) 3. 271–278.

²⁹ „La coutume est une seconde nature, qui détruit la première.” Blaise PASCAL: *Pensées*. (Édition Brunschvicg.) II/93. Lásd <http://www.penseesdepascal.fr/Contrarietes/Contrarietes9-moderne.php> Idézi NEKAM (1962) i. m. 272.

³⁰ „Those who have experience of no other *regime* become unable to imagine any other *regime*” Herbert SPENCER: The Development of Political Institutions X: The Militant Type of Society. *The Popular Science Monthly*, (October, 1881). 771. Idézi NEKAM (1962) i. m. 273. a szöveg helyi klasszikus kiadásából: Herbert SPENCER: *The Principles of Sociology*. London, Williams and Norgate, 1896. § 560. 598.

³¹ NEKAM (1962) i. m. 274.

Kibontottabban vizsgálja a konfliktusokra való érzékenységet különösen az *afrikai szokásjogban*, s általában a jogi értékek érzelmi hátterét és megalapozódását. Kétszer jut el kutatási ösztöndíjjal kelet-afrikai terepmunkára: először a *Northwestern's Program of African Studies* keretében kari megbízásból tölt egy nyarat Ugandában (1964), majd a *Social Science Research Council* által úgyszintén felvállalt párhuzamos ösztöndíjjal tölt immár nyolc hónapot ugyanitt, főként Karamoja és a Nyugati Nilus térségében (1966). Megkísérli feltérképezni, hogy a szokásjogi közösségek és bíróságai mennyire érzékenyek külső (Uganda esetében: a brit) értékekre, s egyáltalán: idegen honosságból áthozott értékek mekkora szerepet játszhatnak a szokásjogban, annak alakulásában. Második utazásakor felvállal még törzsek közötti orientációs konfliktus-kutatást is. E körből tartja meg meghívásos előadását 1966. február 28-án a skóciai Edinburgh Egyetemén, egy *Melville J. Herskovits Memorial Lecture* keretében.³²

Eredeti kutatásokról van szó egy érzékeny, a háborítatlan régi és a nyugati jogeszmé beszívargása közti átmeneti időben, így eleve nemcsak érdekesek, de egyszerűs mind autentikusak lehetnek megfigyelései. Ráadásul e gazdag forrásvidékű kutatásból, amelynek pusztán hagyatékként fennmaradt két irattári doboznyi interjúanyagából és egyéb feljegyzéseiből³³ gyakorlatilag semmit sem publikált, úgyszólván csak megfigyelése summázatának a közléséből tudhatunk meg valamennyit. Eszerint eredeti állapotában e szokásjog korántsem „kifejezett szabályok rendszerre” volt, hanem „az egyensúly megtartásának, a kielégítő eredmény biztosításának olyan rendszere, amely nem értelmi meggyőzésre, hanem érzelmi jóváhagyásra tartott számot, s nem döntést erőszakolt, hanem elfogadható megoldásokat javasolt.” Ezért csakis „a közösség értékeinek megfelelő egyensúly megtalálása” lehetett a célja, a „mindenkinek mindenki mással való köteléke” mindenkori megerősítése egy semmiféle diverzifikációt, polarizációt nem ismerő közösségben.³⁴ „Békét teremtünk magunkban” — így összegezte mindezt akkor és ott Nékámnak egy törzsi lakos.³⁵

Ráadásul még egy hosszas külső megfigyelés sem képes e szokásjog voltaképpeni tartalmát szabályként megfogalmazni (noha szokásként az egész törzs számára egyértelmű a jelenléte), merthogy bármely megformulálása még további százakat feltételezne. Idéz egy korábbi másik kutatót: „Talán sehol sem találhattam volna nagyobb egyetértésre, mint egy személy neve, méltósága és birtoka utódlása kérdésé-

³² Alexander NÉKÁM: *Experiences in African Customary Law*. [Third Melville J. Herskovits Memorial Lecture.] Edinburgh, University of Edinburgh Centre of African Studies, 1966. 13. Ennek továbbfejlesztett változata Alexander NÉKÁM: *Aspects of African Customary Law*. *Northwestern University Law Review*, 62 (1967) 1. 45–56.

³³ Vö. <http://findingaids.library.northwestern.edu/catalog/inu-ead-nua-archon-1168>

³⁴ NÉKÁM uo. 47. (“a system of articulated rules” / “a system of keeping the balance, of arriving at satisfactory results [...] geared not to intellectual persuasion but to emotional approval, not to decision imposed, but to acceptable solutions.” / “the finding of a balance in accordance with the values of the community.” / “bound together [...] everyone with everybody else.”)

³⁵ Arnold L. EPSTEIN: *The Role of African Courts in Urban Communities of the Northern Rhodesia Copperbelt*. *Rhodes–Livingstone Journal*, 13 (1953). 1–17., idézet 9. (“We are molding peace among you”).

ben. Mégis, mihelyst az ezt rendező elvek gyakorlati alkalmazására tényleges esetek tükrében került sor, a különféleség oly hatalmasnak bizonyult, hogy még annak elismerése is úgyszólván lehetetlenült, hogy egyáltalán fennáll-e bármiféle ilyen elv.” Mindazonáltal, mint Nékám megjegyzi, bármi is a mi meglátásunk, „majd valami spontán és magától értetődő lesz az egyensúly érzete” a közösség tagjai közt.³⁶

Nos, nem véletlen, hogy a törzsi bírák számára egyszerűen testidegen, zavaró – mert szervességéről leszakítóan indoktrináló és elidegenítő – bármiféle nyugati gondolat,³⁷ hiszen számukra mindenkor az adott helyzet adja meg a választ: „Megállapítom a tényeket, s ekkor eszembe jut a jog”, hiszen még eljárásuknak bármiféle törvénykönyvbe foglalását sem tudnák elképzelni másként, mint hogy „ha ez vagy az történik, a bíróság majd ítél”.³⁸

Csupán pozitív nosztalgiát fogalmazhat meg arra az időre nézve, amikor majd e törzsi szokásjog – mint biztosra vette – el fog tűnni. Ugyanazt idézi, amit a franciák nagy utazója mondott Észak-Amerikában, amikor egy hagyomány eltűnésén morfondírozott: lehet talán, hogy nem is tulajdonít ennek túlzottan nagy jelentőséget az utókor, ámbár mégis sajnálható.³⁹

Folytatva az életutat, 1966 szeptemberétől tanít újra egyetemén, egyebek közt kurzusokat hirdetve adós és hitelező viszonyáról, jogszabály-ütközésről, családjogból, valamint szemináriumot vállalva jogelméletből, afrikai jogból, továbbá nemzetközi üzleti kapcsolatokról. Készülő jogszabály-ütközési műve előkészítésére, illetőleg megírására kari ösztöndíjban részesül 1968 és 1972 nyarán. Utolsó vállalkozásaként 1972 őszén John Moore professzorral közös jogelméleti kurzust hirdet, immár a *Northwestern's Department of Philosophy* hallgatói számára. Akkor, amikor visszavonul, megtisztelik *professor emeritus* státusával (1974).⁴⁰

A nagy mű, a tudós életrajzát mindazonáltal nem születik meg. Pusztán egy rövidke írás a hatyúdal,⁴¹ mely – első jegyzetében fejezve ki szándékát, miszerint

³⁶ J. F. HOLLEMAN: An Anthropological Approach to Bantu Law (With Special Reference to Shona Law). *Rhodes–Livingstone Journal*, 10 (1950). 51–64., idézet 63. (“There is perhaps no subject on which I found greater unanimity than the principles of succession to a person’s name and dignity as well as to his estate; but when it came to the practical application of these principles as revealed through actual cases, the diversity was so great that it was sometimes hard to acknowledge the existence of any principle at all.”) Idézi NEKÁM uo. 48. (“the feeling of a balance will be something spontaneous and self-evident.”)

³⁷ NEKÁM uo. 51.

³⁸ NEKÁM uo. 52. ill. 53. [“I find the facts, and the law comes to my mind” / “if this or that happens, the court will decide.”]

³⁹ NEKÁM uo. 56. idéz: Alexis de TOCQUEVILLE: *De la démocratie en Amérique*. Paris, Gallimard, 1961. 228. (“to such a loss some may not attach too great an importance; one still should, perhaps, be allowed to regret it.”)

⁴⁰ <http://findingaids.library.northwestern.edu/catalog/inu-ead-nua-archon-1168> és [http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Sándor_\(jogász\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Nékám_Sándor_(jogász)), valamint MARKÓ Béla (szerk.): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2002. 1021.

⁴¹ Alexander NEKÁM: The Law of Conflicts and Comparative Law: Some Similarities and Limitations. *Louisiana Law Review*, 34 (1974) 5. 177–180. Ld. még: <http://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4015&context=lalrev>

ezt egy majdani esszékötet bevezetése gyanánt írta – madárröpte perspektívából még egyszer rápillant a jogszabály-ütközés s a jogösszehasonlítás közös látásmódjára. Nem is jut tovább benne, mint hogy megállapítsa: az utóbbi idegen értékeket tár fel és ír le saját nézőpontjából és kategóriái segítségével, míg az előbbi a döntéshozatalba magába von be ilyeneket, hogy általuk és segítségükkel egyensúlyozhasson különféle értékek közt.⁴²

Életének hetedik évtizedében, Chicago közelségében, egy a Michigan-tó partján elterülő huszonnyolcezer lakosú békés, erdős-parkos falusi településre vonul vissza. Amint helyi újságjuk majd megírja, sokáig lakott e közösségben, s lánya és unokája gyászolja.⁴³

*

Ami a *jogi személyiségről* alkotott elméletét illeti, fikciós felfogásnak minősülne, ha nem lenge át egy az amerikai jogi realizmusba oltott és erősen radikalizált skandináv realista szemlélet, melynek alaptétele jegyében jogfogalmaink nem mások, mint merőben technikai fogalmak, amelyeknek semmiféle saját tartalmuk nincs a nekik merőben egy célszerűségi definíciótól tulajdonított jelentésen túl. Bármiféle megfogalmazásuk ezek szerint pusztán helyettesítés: megnevezésük csakis e definíciót takarja, egyszersmind annak jogszabályok és jogi doktrinális tanítások sorában rögzített technikális összetettségét ökonomizálja. Éppen ezért tesz Nékám javaslatot ennek egyértelműsítésére: arra, hogy az európai hagyományban ismert szókép által sugallt természetzerű asszociációktól gyökeresen leválassza a jogi személyiség fogalmát.

Felfogása szerint így, osztályfogalomként, a ‘jogi személyiség’ egyszerűen „bármit jelent, amihez egy jogrendszer jogosultságokat kapcsol.” A jogi tételezés az, ami valamiféle beszámítást teremt, így tehát annak kérdése, hogy mit, mivé és miként teremt, kizárólag e jogi tételezés függvénye. Ezért mondható, hogy „Bármilyen jogosultságok alanya vagy potenciális hordozója.” Nékám szerint túlzottan is antropomorfnisztikus előfeltevés, történelmileg nem igazolható leegyszerűsítés, az emberi eszmélődésben, utólagos racionalizációban nem ritka merő visszavetítés az, hogy a ‘jogi személyiség’ terminusát az egyes emberhez kapcsolja. Mert az ő történelmi rekonstrukciója számára egyértelmű, hogy történelmileg elsőként egy közösség, majd család, majd annak képviselőjeként például egy *paterfamilias* hordozott ilyen-olyan jogokat. Azaz „Úgynevezett mesterséges személy, a család, és nem úgynevezett természetes személy, az egyén jelent meg elsőként a jogban.” De egyszersmind, mint láttuk, nem az egyes ember, valamely kiválasztott ember, avagy embercsoport természetéből adódik, hanem kizárólag a jog rendelkezése folytán avattatik ez vagy az

⁴² NEKAM UO. 177. (“to penetrate and describe foreign values through the point of view and the categories of the forum” / “by developing sensitivities [...] in attempts to integrate and balance foreign values within the decision-making process of the forum.”)

⁴³ *Wilmette Life* [Wilmette, Ill.], (10 June 1982). 105. <http://history.wilmettelibrary.info/1660310/data> írja, hogy “longtime Wilmette resident, died in Houston June 1. He is survived by his daughter, Maria Guthery, and a grandchild.”

ilyen joghordozóvá. Hiszen azok, „akiknek a jog ilyen jogi személyiséget tulajdonít, ezt nem a természetnek, hanem csakis a jog erejének köszönhetik”. Ráadásul ebben a ‘személyiség’, mihelyst eltekintünk a kifejezés eleve az emberi lény mivoltához besoroló antropomorfizálásától, bármiféle anyagi vagy nem-anyagi hordozó egyaránt lehet – bármi, amit a jog ilyennek kinevez, vagy ilyen minőséggel felruház. „Semmi sincs a jogosultságok alanyának fogalmában, ami önmagában szükségképpen kötné akár az emberi személyiséghez, akár bármiféle tapasztalatilag létezőhöz.”⁴⁴

A jog jogosultság-rendelése mögött nyilvánvalóan valamiféle jogalkotói szándék áll. Ennek szemszögéből nézve jogi entitás az, amit „a közösség társadalmi oltalmat igénylő és érdemlő érdekekkel bíró egységnek tekint”. A jogalkotói szándék nem másra, mint e jogosultságnak a biztosítására irányul, s ehhez képest másodlagos, hogy minek – miféle alanynak – engedi beszámíttatni azt. „Maguk a jogosultságok nem az emberi személyiségnek vagy akaratnak biztosítanak, hanem azoknak az érdekeknek, amiket a jogalkotó oltalmazni kíván. Jogi elvonatkoztatással ezeket a társadalmilag védett érdekeket nevezzük jogosultságoknak. Minthogy bármely elgondolható entitás által tulajdonított bármely elgondolható érdeket társadalmilag fontosnak tekinthet valamely közösség, jogosultságok alanya valóban bármi lehet: bármi létező és bármi, aminek a jogalkotó közösség egyáltalán létezését tulajdonít; és az, hogy ez emberi személyiség vagy akarat legyen, semmiképpen sem előfeltétele ezek létrejöttének.”⁴⁵

A jogosultság tartalma úgyszólván tetszőleges, amint hogy a jottól nevesített alanya vagy hordozója is. Ámde az már nem tetszőleges, hogy az ember társadalmi világában e jogosultságot aktiválnia kell valakinek, s ez immár egy merő tárgy vagy egy spekulációval képzett lény nem lehet. Ti. „Miközben minden jogosultságnak szükségé van valakire, aki ezt gondolja, s aki így csakis akarat birtokában lévő emberi lény lehet, ezzel szemben a jogosultság-alany, a jogilag védett érdek kedvezményezettje csak olyasmí lehet, amit a közösség társadalmilag fontos érdekek jogi védelmét igénylő és érdemlő egységnek tekint.” Ebből következően az emberi mivolt általi kapcsolódás a jogosultsághoz szükségképpen, de nem a jogosultság s nem is annak alanyisága vagy kedvezményezetttsége, hanem csakis aktiválása, mozgatása szintjén. Egyfelől tehát nem magától értetődő, hogy minden ember jogosultság(ok) alanya len-

⁴⁴ NEKAM (1938) i. m. (‘legal personality’ as a classificatory term stands for “anything to which rights are attributed in a legal system.” (21.) “Everything [...] can be the subject—potential carrier—of rights.” (26. o.) ‘paterfamilias’ (22.) “It was a so-called artificial person, the family, and not the so-called natural person, the individual, which made its first appearance in law.” (23.) “those to whom the law attributes such a legal personality possess it entirely by the force of the law and not by nature” (24.) “There is nothing in the notion of the subject of rights which in itself would necessarily connect it with human personality, or even with anything experimentally existing.” (26.))

⁴⁵ NEKAM i. m. [any entity “looked upon by the community as a unit having interests which need and deserve social protection”. (26.) “The rights themselves are not given to human personality or will but for the interests which the law-maker wants to protect. It is the socially protected interests which in legal abstraction we call rights. Since any conceivable interest attributed to any conceivable entity may be regarded as socially important by some community, anything might become a subject of rights—anything existing or anything to which the lawmaking community attaches any existence at all; and human personality or will is not by any means a preliminary condition for its formation.” (27.)]

ne, amint hogy másfelől az sem magától értetődő, hogy minden jogosultság alanya ember lenne. Ilyen módon az egész viszonyrendszert létrehozó jog nézőpontjából az ember nem tekinthető a jogosultságok „természetes” alanyának. Csupán annyi állapítható meg, hogy a jogosultságot gondozónak kell szükségképpen emberi lénynek lennie. A *right* és a *human being* így elvi általánosságában feltételezi egymást, bár ez csak annyit jelent, hogy az *administrator of the right* szükségképpen egy *human*, de azt már nem foglalja magában, hogy *every individual is a natural subject of rights*.⁴⁶

Megemlítendő itt, hogy az alig harminchárom évesen könyvét ott publikáló Nékám okfejtésének Amerikában sűrű visszhangja volt; alapjában korrekt, a művet s szerzőjét komolyan vevő kritikai szemlék jelentek meg a könyvről; s az így kialakuló vitában az élő legnagyobb tekintélyek közül is többen hallatták hangjukat. Pedig – amire (szemben az európai, így különösen fájdalmasan a magyar slampossággal) az angol nyelvű civilizáció könyvkiadása mindig is vigyázott – a kiadvány annyiban hibás volt, hogy sem tartalomjegyzéket, sem mutatót nem tartalmazott, ráadásul irodalom-feldolgozását a védelem idejével lezárta, s az azóta eltelt gazdag hét évről nem véve tudomást, azt nem is dolgozta fel, azaz nem lehetett *up-to-date*. Ráadásul az egyes reflexiók túlnyomórészt mind a nem túl hosszú második fejezetre vonatkoznak, hiszen az első rész csak a jogról általában elmélkedett, a harmadik s a negyedik rész pedig a Saleilles-vitát vesézte (noha az gyakorlatilag egyáltalán nem kapcsolódott az angol–amerikai jogi gondolkodáshoz), illetőleg angol–amerikai nézeteket tekintett át – a kortárs szerzők számára, illetőleg, egyáltalán, egy angol–amerikai pragmatikus környezetben, éppen nem túl érdekesen.

Nos, nagyhírű edinburghi recenzense egyetért abban, hogy „a ‘személy’ szó jelentésnélküli”.⁴⁷ Akad olvasója, aki annyira magától értetődőnek tartja Nékám üzenetét, hogy egyszersmind túlzónak, abszolutizálónak tekinti, amiért ennek bizonyítására egy egész könyvet szentelt.⁴⁸ Kanadai szemlélője — szintén a dolog nyilvánvalóságát juttatva kifejezésre — a skandináv realizmust még radikálisabban értelmezve egyszerűen rövidre zárja a tanítást. Eszerint pontosan arról szól, ami magának a jognak minden szegmensét átható lényege, ti. hogy a jogban bármi azzá válhat és azzá lesz, „amit a közösség akként megalkot és elismer”.⁴⁹ Már pedig ez egyértelmű annak kijelentésével, hogy találhatunk ugyan – szabadon kitalálhatunk – bármiféle más „közös nevezőt”, de ezzel semmi újat nem hoznánk létre, csupán elöveltünk „egy másikat a lehetséges többi mágikus formula közül”.⁵⁰

⁴⁶ NEKAM i. m. [“While every right needs an administrator and such administrator can only be a human being not deprived of his will, the subject of the right, the beneficiary of legally protected interest, can be, on the contrary, anything which the community regards as a unit having socially important interests needing and deserving juridic protection.” (33.)]

⁴⁷ A. H. CAMPBELL in *Modern Law Review*, 3 (1939) June. 78–79., idézet 79. (“the word »person« is meaningless”).

⁴⁸ P. W. D. in *The Cambridge Law Journal*, 7 (1939) 1. 165–166.

⁴⁹ E. R. HOPKINS in *University of Toronto Law Journal*, 3 (1940). 492. (“that which is created and recognized as such by the community”)

⁵⁰ S. A. RIESENFELD in *Minnesota Law Review*, 24 (1939). 143–144., idézet 144. (“common denominator of the phenomenon hidden by the name of person” / “another one of magic formulae”)

Mégis, megengedők a kritikusok, merthogy valóban meg kell szabadulni „a személyiség természetjogi, metafizikai és pszichikai eszméitől”,⁵¹ lévén ezek természetjogiasak és érzelmileg telítettek,⁵² így „érzelmi megalapozottságúak, illogikusak s a történelemnek ellentmondóak”,⁵³ mindent egybevetve, ezért „gyakorlatilag szükségtelenek, logikailag tarthatatlanok és történelmileg hamisak”.⁵⁴

De mi jöjjön helyettük? Nékám fejtegetését ugyan a kritika ingadozónak látja az individualisztikus, a szolidaritás-elvű és a korporatista megközelítések lehetőségei között, azt azonban egyértelműnek tekinti, hogy „tudományosságát megőrizendő, a jogi entitásnak passzív és elvont mesterséges fogalommá kell lennie, amelynek az elvont jogi jogosultsághoz való viszonyán túl nem lehet semmiféle jelentése.”⁵⁵ Ekkor már viszont jogosan merül fel a kérdés: „Vajon valóban van-e különbség aközött, hogy egyáltalán ‘személyekről’, ‘alanyokról’, avagy ‘entitásokról’ beszélünk?”⁵⁶

A szerzőnek tehát úgy van igaza, hogy ez már eleve nyilvánvaló; de hát végtére is ennek egy egész monografiát szentelt. Nos, erről szóltak a korabeli nagyok is.

Roscoe Pound szerint például a lényeg mindenképpen az, hogy jogi fogalomról, azaz minden a jogban elvégzett konceptualizálás természetéről beszélünk itt és most, hiszen „A legjobb, amit tehetünk, az, hogy megszabadulunk a személyiség természetjogi, metafizikus és lélektani eszméitől, amikhez eddig valamely jogi egység jogi felfogását kapcsoltuk, és tudatosítjuk, hogy semmi másról nem beszélünk, mint pusztán egy jogi fogalomról.”⁵⁷ Ennek elvi jelentőségét nyomatékosítja Max Radin. Merthogy – mondja – „Bármit is kezel külön a jog, az entitás.” Ám ha ez így van, akkor minden, amiről a jog egyáltalán szól, nem más, mint entitás. Hiszen „Ebben az esetben semmivel sem tudjuk indokolni, hogy az emberi lét bármely különös szakasza, minősége vagy társadalmi funkciója miért ne lenne entitás.” Ebből pedig egy végtelenített entitás-sorozat adódik akár bármely ember bármely pillanata tekintetében is, aminek semmi sem tud határt szabni, hacsak nem Occam híres borotva-elve⁵⁸

⁵¹ Roscoe POUND: *Jurisprudence*. IV. St. Paul (Minn.), West Publishing Co., 1959. 261. Lásd még 58. jegyzet.

⁵² Arthur E. BRIGGS in *The Yale Law Journal*, 48 (1939) 7. 1312–1314., különösen 1312.

⁵³ Gerhardt S. JERSILD in *American Bar Association Journal*, 25 (1939). 570. (“is based on emotionalism, is illogical and is contradicted by history”)

⁵⁴ Max RADIN in *Harvard Law Review*, 52 (1939). 706–707., idézet 706. (“The novelty of Dr. Nékám’s view seems to lie in the fact that he repudiated the personality conception altogether as unnecessary in practice, untenable in logic, and historically false if it is taken to be the source of the legal recognition of entities.”)

⁵⁵ BRIGGS i. m. 1313. és idézet 1312. (“the legal entity, to be scientific, must be a passive, abstract, artificial concept without meaning, except in relation to an abstract legal right.”)

⁵⁶ RADIN i. m. 706.

⁵⁷ POUND i. m. 261. (“The most we can do, perhaps, is to get rid of the natural-law, metaphysical, and psychological ideas of personality which we have attached to the legal conception of a legal unit and realize that we are speaking of a legal conception and nothing more.”)

⁵⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/Occam's_razor és William M. THORBURN: *The Myth of Occam’s Razor. Mind*, 27 (1918), No. 107. 345–353. kapcsán még <http://www.logicmuseum.com/authors/other/mythofockham.htm>

arról, hogy a szükségesnek a mértékén túl a létezők nem szaporítandók – azaz: *entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*.⁵⁹

Elvi igazsága mellett ugyanakkor Max Radin belátja, hogy túlzottan is elvonatkoztatott ez az okoskodás, hiszen az emberi háttér nem szakítható el, a mélyen emberi nem idegeníthető el a jogtól. Embertől emberért van a jog – *omne ius hominum causa constitutum est*⁶⁰ –, s végső soron azért tételez jogosultságot is, s a jogosultságot hordozó kedvezményezettet is, hogy emberiül szolgáljon az embernek.⁶¹

⁵⁹ RADIN i. m. 706. (“Whatever is considered separately by the law is an entity. But in that case there is no reason why any particular phase or capacity or social function of a man may not be an entity.”)

⁶⁰ *Digest*. 1.5.2 (Hermogenianus, *lib. I iuris epit.*); vö. <http://en.wikipedia.org/wiki/Hermogenian>

⁶¹ RADIN i. m. 707.